

Kríza Ildikó

A MÁTYÁS-HAGYOMÁNY ÉVSZÁZADAI

A Mátyás-hagyomány múltja több mint ötszáz éves. Ezen idő alatt különböző műfajokban, különböző módon jelent meg. Az udvari költészet 15. századbeli alkotásai egyszerre őrzik az elit kultúra elemeit és a népszerű vándortémákon alapuló folklórvonásokat. Az udvari történetíró Antonio Bonfini legalább annyi dicsőítést összegez, mint a 20. századi folklór. Hasonlóképpen tele van folklór motívumokkal Galeotto Marzio anekdota gyűjteménye is. A 16. században a Jagelló kori humanista alkotások a kor társadalmi igénye szerint átformálták a már meglévő műveket, de készültek új, Mátyást dicsőítő énekek, róla szóló históriák és egyéb prózai alkotások, főleg trufák. Ezt bizonyítja az első magyar nyelvű krónikánk, amelyben Benczédi Székely István feljegyeztetett egy tréfás beszélgetést. A reformáció korában megszilárdult a pozitív Mátyás kép, amely mindmáig uralja a népköltészetet. A Mátyás-hagyomány nem köthető egyetlen műfajhoz, bár a legismertebbek a mesék. Alakja megjelenik iskolai színjátékokban, csúfoló énekekben, mondákban, eredetmagyarázókbán, anekdotákban. Az eddigi kutatómunka a legtöbbet ez utóbbi műfajjal foglalkozott, de tudjuk, hogy a feltárt anyag figyelmen kívül hagyott számos területet, ahol még el sem kezdődött a felmérés. (Kríza 2007) A magyar népköltészet különleges darabját Kallós Zoltán jegyzete fel Moldvában az ifjú Mátyás királyról. A ballada a legrégebbi stílust örökítette ránk, a kérdés-felelés párbeszédével.

Ifjú Mátyás király olyan álmot látott:

Ivegablak alatt nagy hosszú almafa,
Nagy hosszú almának tizenkét szép ága,
Háromszáz levele, hatvanhat virága

Ifjú Mátyás király fennszóval kiájtá

Ha ezt fel nem fejted, neked fejed veszem

Ő es elfordula sirogatni foga

Mét sirc mét keseregsz, lelkem, édes lányom?

Nagy hosszú almafa: nagy hosszú esztendő,
Tizenkét szép ága: tizenkét szép hónap,
Háromszáz levele: háromszáz mésznap,
Hatvanhat virága: hatvanhat vasárnap.

A moldvai ballada társai nem maradtak fenn a magyar hagyományban, de ismerjük a szomszédos népeknél gyűjtött Mátyás királyról szóló balladákat.

A Mátyás-hagyomány földrajzilag elég jól körülhatárolható. A Kárpát-medence minden népénél megtalálható. A szerb és horvát hősénekek a legismertebbek elsősorban Vuk Karadžić érdemének köszönhetően. A szlovén folklórban jegyezték föl a legtöbb balladát és ott maradt fenn leginkább a barlangban hosszú álmodó Mátyás alakja, aki a visszatérő hősök példáját követve vár arra a pillanatra, amikor dicsőséges fekete seregével újra. A bolgár adatok a törökverő hősről énekelnek, és áttételesen bizonyítják, hogy Hunyadi János fiaként Mátyásról is szólnak a folklóralkotások. Kisebb számban került publikálásra az albán és román források. A kárpáti térség német ajkú lakossága (cipszer, sváb, szász, burgenlandi) elsősorban anekdotákban őrizte meg Mátyás alakját. A cseh mondák szerint ott is járt az álruhás Mátyás, hogy igazságot tegyen és a szlovák mondák szerint Mátyás tót ruhában rótt az utakat. A kárpátaljai ruszin gyűjtések kötetnyi anyaga bizonyítja a király népszerűségét. (Kercsa 2001) Az első tudományos igényű összegzés éppen ruszin anyag alapján készült 1906-ban, (Kuzelja 1906) amit folytatott a szlovén Grafenauer és a szlovák Komorovsky 1957-ben. A különböző kultúrájú és hagyományú etnikai csoportok között a Mátyás-hagyomány eltérő. Ugyanaz az elem szerepelhet hősénekekben és mondában. Pl. Mátyás koronázásáról a déli szlávok történelmi énekekben emlékeznek meg (Szegedi 1906), míg a magyar folklór mondákban őrzi a feldobott koronáról szóló motívumot. (Ujváry 1990) Az inkognitóban juhásznál vacsoráló Mátyás királyról elsősorban anekdoták szólnak, de a szlovák folklórban népdalok őrzik ezt a motívumot.

A folklór tudatos felfedezése és regisztrálása előtti időkből származó források egy része az írott költészetben maradt ránk, más részét a szójhagyomány őrizte meg. A felvilágosodás kori vagy ennél korábbi adatok folklór szempontú elemzése csak deduktív módon lehetséges. A Mátyás-hagyomány egészének megismerésekor a korábbi századok adatait is számba kell venni. A Mátyás-folklór nagyon gazdag, csak a főbb sajátosságokat lehet összegezni történelmi és recens források alapján.

A történelmi hősekről szóló alkotásokat két nagy csoportba sorolja a klasszikus

folklorisztika. Az egyikben a hős valódi hős, és a hősköltészet szabályai szerint a küzdelemközpontú esemény részese. Ilyenek legfőképp a hősénekek, históriás énekek, hősmesék, ritkábban balladákban jelennek meg. A másik nagy csoportban, ahová a tréfás mesék, anekdoták tartoznak, a történeti hős neve csak szimbolikus, éppen ezért könnyen felcserélődhet. A nemzeti hősök neve etnikus háttérű, míg a narratívumok nem köthetők egyetlen néphez, típus korokat, országot átugorva azonos motívumok jelennek meg. A Mátyás-hagyomány legnagyobb része ez utóbbiakhoz kapcsolódik. A szakemberek több ízben bizonyították, hogy Mátyás király neve szimbolikus, és hasonló motívumok a németeknél III. Frigyes nevéhez kapcsolódnak vagy az angoloknál Földnélküli Jánoshoz, oroszoknál Nagy Péterhez, románoknál Drakulához. Viszont, nem szabad szem elől téveszteni, hogy a Mátyás-hagyomány egy része hősköltészeti elemeket őriz. Arany János Naiv eposzról írt tanulmánya óta illik azt mondani, hogy nálunk hiányzik a hősköltészet, s amíg a szerbek énekelnek Szibinyáni Jankról, a magyarok megfedkeznek a hős Hunyadiról, pedig vannak hősköltészeti elemek is a magyar hagyományban.

Hősköltészeti elemek a Mátyás-hagyományban

Azt tudjuk, hogy a 16. században volt Mátyás királyról szóló magyar nyelvű epikus költészet. Ennek elemeit vette át Görcsöni Ambrus a Mátyás királyról szóló históriába, mely valószínű 1574 előtt született. (Görcsöni 1576) A 16. századi írásbeliség bizonyossága szerint jelentős volt a novellisztikus eseményábrázolás és emiatt a későbbi Mátyás-hagyomány előfordult a történelmi hős harci tetteinek dicsőítésétől, és novellisztikus témák kerültek előtérbe. De mindazok a későbbi feljegyzések, amelyek a hősköltészetből táplálkoztak, őriztek valamelyest a 16. századi sajátságokból. Bizonyosság ehhez Veszelszki Antal 18. század végén keletkezett históriája Hainburg ostromáról. (Kríza 2007. 117) A hősköltészet szabályai szerint az egymást segítő hősök, az apa és fiú kapcsolata, továbbá a harcok - mindig csak a dicsőséges harcok – a Mátyás-hagyomány elengedhetetlen része. Veszelszki bizonyíthatóan ismerte Bonfini vagy Heltai krónikáját, de Szabolcs viadaláról szóló ismeretei szintén befolyásolhatták az ének megírásakor.

Szörnyen kezdé Sabatz várát lövetni
De az Angyus ritkán kezdte találni,
Király látá igen kezdé dorgalni,
Mi az oka hogy port s golyobist veszti.

Rettenetes király ostroma vala

Eiyel nappal hatod napig vitatá
Király be rohana soc Török hala,
Nagy gazdaságot vártól ki hordatá.

Mátyás király hősi harcai a hódoltság korában, és később a némettel vívott harc idején éppen olyan fontosak voltak, mint Hunyadi tetteinek dicsőítése, akár szerbül, akár magyarul is hangzottak azok. (Dávid 1978: 274) A régi dicső múlt felelevenítése a háborúk idején aktuális volt. Egy-egy ének többszöri kiadásából arra következtetünk, hogy az iránta megnyilvánuló társadalmi igény széles volt.

Szélesebb érdeklődést, közköltészeti igényt elégitette ki Görcsöni 16. század közepén Mátyás históriájának megírásakor. Ezt bizonyítja, hogy rövid harminc év alatt - még a 16. században - több nyomtatott szöveg és kéziratos feljegyzés keletkezett, amelyekből mára hét változat maradt. Csak feltételezhetjük, hogy a Mátyás história más történeti énekeknél népszerűbb lehetett. Fontos ezt hangsúlyozni, amikor tudjuk Tinódi Sokféle részegségről szóló énekéből, hogy már 1548-ban elfordult az érdeklődés a hősköltésztől, s nem volt divat énekelni a hősokról. Tinódi így panaszol: “Az udvarnál nem a vitéz és a bölcs, hanem a csúfalkodó csélcsepok mulatnak, csácsognak arról, amit innen-onnan összeszedtek” (vagyis a szájhagyományból). Valószínű ez az oka, hogy Görcsöni szakított a Tinódi-féle históriás ének stílussal, és a szájhagyományból vett részletekkel tette lendületessé, divatosá versét. A Mátyás história ismertségének vannak közvetlen bizonyítékai. A 17. századi egyházi énekek előtt olvasható “ad notam” jelzetek gyakran említik a Mátyás históriát, vagyis feltételezik, hogy a dallamot az adott közösség ismerte. (Varjas 1970: 567) A ránk maradt kéziratos énekek bizonyosága szerint a história dallama közismert volt. Görcsöni halála után a Mátyás história hiányzó részeit megírta Bogáti Fazakas, nemcsak befejezte a művet, hanem a költészeti simításokkal gördülékennyé tette. Nincs adatunk arra, hogy milyen társadalmi körökben került előadásra Görcsöni históriás éneke, de akár nemesi udvarban, akár iskolákban vagy másutt énekelték, a társadalmi igényeket szolgálta, és alakította, ébren tartotta a Mátyás királyról alkotott képet, erősítette az idealizált nemzeti uralkodóról való képzetet.

A hősénekek kutatói ismételtelen felhívják a figyelmet arra, hogy hosszú epikus művek éneklésére jó memóriájú, improvizáló képességű specialisták vállalkoztak. (Varjas 1982) A Mátyás história nem lehetett népdal a szó mai értelme szerint; de a sokszori kiadása, és a kéziratban való terjedése közvetetten bizonyítja a folyamatosan meglévő népszerűségét. A históriás énekek előadásának divata akkorra már rég elmúlt, mégis a 18. században újból és újból kiadták Görcsöni művét. Eddig négy újabb kiadásról van tudomásunk. Mátyás király

hősi alakja tehát a 18. században bizonyíthatóan élt a széles ponyván kívül több róla szóló történet, anekdota, vele kapcsolatos egyéb mű. (Kríza 1992) A történelem népszerűsítése feltételezhetően egyik célja volt a művelt szerzőnek. A hősi múlt felidézése, az ellenséggel mindig sikeresen megküzdő idealizált király tetteinek leírása a nemzeti öntudat formálásában játszott szerepet. A kor igényeit tükrözi, hogy a török ellenes küzdelmek bemutatása mellett aránytalanul nagy teret kap a németek elleni harc, a hainburgi csata leírása. Részletezően és szemléletesen adja elő a 18. századi história ezt a harci jelenetet a végvári küzdelmek folklórájára emlékeztető elemekkel:

Gyűjteti hadait ilyen seregekben
Amellyeket maga ver szép rendekben.
Maga a király öltözik fegyverben,
Sok ur és fő rendekkel érkezik köziben.

Kardot kött Mátyás - is meg indul hadával,
Száguldik a lóva Pegasus szárnyával,
Éjjel nappal mégyen sietvén dolgával,
Hogy későn járása ne légyen kárával.

A hősköltészet iránti érdektelenség ellenére évszázadokig fennmaradt Mátyás király nevéhez kapcsolódva egy-egy töredék, amit példáz a 17. században Zrínyi Miklós feljegyzése: “Az Isten, aki Mátyás király nevének rettenetességet rendelte, hogy meg nem meri vala varni senki mezőben, úgy annyira, hogy még a kis leányzók is köz énekkel éneklik vala akkor Mahumet császárról:

Mikor magyar király zászlaját látá
Jó lovának száját futni bocsátá. (Horváth 1921:497)

Mátyás király **természetfeletti képességét** idéző folklóralkotások egyike a királyválasztással kapcsolatos. A kiválasztott hős sorsa a hősköltészet szabályai szerint a természetfeletti lények kezében van, csodás módon válik a hatalom részesévé. „Az lesz a király, aki vas asztalról arany kenyeret eszik” – így szól a perzsa mítosz, így halljuk Mátyás király küldetését előre jelző mondatot. Az isten által vezetésre kiválasztott hős a Mátyás-hagyomány szerint szintén egyszerű ember, szántó-vető paraszt, aki azonban esetenként

tudatában van küldetésének. (Heller 1908:269) A földbe szúrt ostora kizöldül, vas asztról fogyasztja reggelijét és fejére angyalok repítik a koronát, vagy éppen egy galamb jelzi kiválasztott lényét. (Bálint 1963:42; Ferenczi 1968: 15-16) Ezek a közismert elemek a csodás királyválasztásról. Az idekapcsolódó magyar mondákat főleg Kálmány Lajos gyűjtéséből ismerjük Szeged környékéről. (Kálmány 1914) Hasonló elemeket tartalmazó hősénekek elsősorban szerb nyelven maradtak meg. (Szegedi 1916; Dávid 1978)

A hősköltészeti elemek meglétét bizonyítja a **természetfeletti erők** segítése is. A Mátyás-hagyományban a táltos ló és az erős szolga kiegészítő elemként jelenik meg. Már 1854-ben Ipolyi Arnold felhívta erre a figyelmét, és azóta több újabb adat bizonyította a történeti mondákba ékelődött hősköltészeti motívumok meglétét. Ipolyi szerint egy szegedi rege szól Mátyás király Holdas lováról, mely éjjel holdként világít (Ipolyi 1854: 238) és így előnyt biztosít gazdájának az éjszakai csatában. A szájhagyomány szerint Mátyást nagyerejű szolgája, Toldi segítette. A 19. században palóc feljegyzéseket közölt 1882-ben a Pesti Hírlap, amely szerint Toldi Miklós Mátyás király katonája volt. Ezt akkor téves írásnak hitték, de tudjuk, hogy 1794-ben Dugonics András Toldi című színműve is tudatosan helyezte Toldit Mátyás udvarába. Dugonics mégis azzal érvelt, hogy Ilosvai tévedett, amikor Toldit Nagy Lajos korában élő hősnek képzelte, mint írja “ebben ellenkezik vele az egész hagyomány, mely őtet (=Toldit) Mátyás király idejére veszik. Ellenkezik véle Ráday Pál is, aki Beliusnál (=Bél Mátyás) Toldit hasonlóképpen Mátyás király udvarában virágzóznak mondja. Azon kívül Nógrád vármegyeinek állítja” (Dugonics 1794: 252) Ezt a hitet erősítette a hagyomány szerint a korona 1790-ben Budára szállítása. Az eseményről szóló ének tud arról, hogy nagyerejű és nagyméretű, Toldinak tulajdonított fegyverek még a budai kaput díszítették, és azzal a fekete sereg katonájának állítottak emléket. A korona hazahozatala egyúttal a Mátyás korának dicsőítése volt. Mátyás király szolgájaként szólnak Toldiról más, később gyűjtött mondák is.

A hősköltészeti kapcsolódást bizonyít a szájhagyomány, amikor Mátyás királyt **természetfeletti képességgel** ruházza fel, aki Jézust fogadja fel szolgálónak, és az istennel száll szembe híres seregével. A délszláv hősköltészet számos ilyen elemet őrzött meg. Erről rendszeresen említést tesznek a témával foglalkozó tanulmányok. (Kuzelja 1906, Grafenauer 1954, Kristic 1988, Dávid András 1978) Különösen ismert a visszatérésre váró, barlangban alvó királyról szóló narratívum. Magyar mesében is megjelenik a varázserejű király, aki most a barlangban alszik, vár a visszatérés pillanatára, amikor fekete serege élén újra legyőzheti az ellenséget. (Kríza 1994) Természetfeletti képességéről vallanak egyéb mesék is, amelyek szerint a török fogságba jutott Mátyás király varázserejű sípjával, csodás könyvével, fordított

patkójú lovával menekül meg. (Bálint 1963)

A történeti hős folklór hőssé válása társadalmi szerepekben

A Mátyás-hagyomány másik jelentős csoportja a szocializált hőst állítja középpontba. (Szövérfy 1968: 68.) Az évszázadok óta regisztrált hagyomány e tekintetben is jelentős változáson ment át. (Röhrich 1973: 204; Lühti 1961) A legrégebbi ide vonatkozó írás Galeottótól való. (Galeotto 1977) Az ő anekdotái a korának írásos és szóbeli költészetében gyökereznek. A Mátyás-hagyománynak csak annyiban váltak részévé, amennyiben később magyar nyelven, közvetítők révén ismertté lettek. Ma már bizonyítható, hogy Galeotto írása a 18. században kalendáriumi olvasmány lett és így terjedt el széles társadalmi körökben. A Galeotto formálta Mátyás-képnek egy része a populáris irodalom közvetítésével a hagyomány részesévé vált, igazságai közmondásokban váltak ismertté. Fokozatosan lett idealizált nemzeti királlyá, olyan hőssé, aki okosságával, igazságérzetével, szegények megsegítésével vált híressé. A szóbeliség összekapcsolta a folklór elemeket és egy sajátos Mátyás-hagyományt hozott létre. A változatos szövegtípusok között bizonyos, állandó motívumkészlettel találkozunk, és így különböző folklór műfajokhoz (mondák, eredetmagyarázók, anekdoták, tréfák, stb.) tartozó alkotásokat rendszerezni is lehet. A narratívumokat hasonlóságuk alapján öt nagy csoportba oszthatjuk. Az okos és igazságos király közismert alakja mellett a beugratásos tréfákat kedvelő, illetve viselkedésmintát kínáló és kalandokra alapozott helynévmagyarázók a legfontosabb.

1. Az **okos király** alakja a magyar folklórban elsősorban az okos szolga (MNK 921 és 922), és az okos lány (MNK 749, 750) mesetípus elemeit adja elő. Az okosságpróbák két nagy csoportja a magyar hagyományban az okos paraszt és az okos lány epikumcsoportban jelennek meg. Ezek a típusok már a középkori elbeszélő-irodalomnak részei voltak, és a hozzá kapcsolódó filológiai kutatás nagyon kiterjedt. (Anderson 1923, de Vries 1928) Az okos király alakjának művelődéstörténeti kapcsolatai a legjobban feltárt kérdéskörnek tekinthetők. Binder Jenő (1893, 1902a-b), György Lajos (1934), Heller Bernát (1908, 1936), Holló Domokos (1937), Zolnai Béla (1921) és mások egy-egy motívum, anekdota, vagy monda alapján filológiai összefüggéseket hozott nyilvánosságra. A híres történeti nevek mondai hőssé válásának folyamata több tanulmány tárgya. (Moser-Rath 1984, Szövérfy 1968)

Figyelemre méltó tény, hogy az okosságpróbák szembenállnak a hősköltészeti viadalokkal, annak helyettesítése poétikai értelemben. Tehát az okos király quasi vetélkedésre, hívja a másik szereplőt, és kettejük kérdés-feleletei, feladványai, agyafűrt ötletei mutatják a hősök értékeit. A fizikai erővel szemben a szellemi értékeket állítják előtérbe. Ez

nálunk a reneszánsz irodalom hatására alakult ki. Ezen túlmenően a Mátyás-folklór eme gazdag területe bizonyítja a nemzetközi motívumok helyi adaptációit. Az okosságpróbák változatai sokfélék.

2. **Beugratásos próbák** képezik a Mátyás-hagyomány következő jellegzetes részét. Az a közismert monda, ami arról szól, hogy hogyan csal ki pénzt a gazdag uraktól “Megfejt bakkecskék” címmel minden határon túli népcsoportnál a magyarhoz hasonló módon található meg. Előzményei Heltai krónikájából, Görcsöni Ambrus 16. századi verséből is értelmezhetők. (Heltai 1973, Kardos 1955) A pénzsűkében lévő király előre megegyezik egy főúrral, hogy börtönnel fenyegetőzik, ha nem ajánlja fel önként vagyonát. A példa jól sült el, és így a király jelentős pénzhez jutott. A monda további kapcsolatai azonban a salamoni bölcsességek alkalmazását mutatják. Az az elem, amely a pénzen található királyi képmást a tréfa alapjává teszi széles nemzetközi kapcsolatrendszerbe ágyazható (MNK 922B), és a mesékben való megjelenése tipizálható.

A beugrással való igazságtétel is jellegzetesen Mátyás király nevéhez kapcsolódik a magyar hagyományban. Az “egyszer volt Budán kutyavásár” proverbium már a 18. századból datálható. (Kis 1806: 14) Két különböző motívum kapcsolódásának vagyunk tanúi, melyet források bonyolítanak. A kutyavásár egy állítólagos bécsi kocsistörténetből fakad, amely szerint a véletlenül elszabadult kutyák miatt a kereskedőt a rendőrség kártalanította, de a szándékos csalást megbüntette. Viszont a gazdag ember megleckéztetése egy olyan igazságtétel, amely a kapzsi emberek póruljárásával függ össze. A gazdag, aki nem akarja jószántából a szegénynek adni jószágát, mégis önként piacra viszi, amikor látja, hogy a szegényember eladott gebéivel milyen jó vásárt csinált. A mesei motívumok mellett speciálisabbak azok a beugratások, amelyeknek oktató jellege, didaktikus célkitűzése áll a középpontban. Ilyen például az urakat kapálásra készítő királyról szóló anekdota (Mot. Index P 157), vagy az amikor megmagyarázza, hogy a nádnek is kell az eső. (Mot. Index K 1812) A praktikus tréfák Mátyás király személyével kapcsolatban megjelentek Galeottonál, és a magatartásrajz kialakításának jellegzetes része volt. A későbbi századokban a diák tréfák szereplője lett Mátyás, mint pl. a győri kalendárium 28 részéből tréfát űz a királynő kocsisával, aki mindenképpen jó illatú, s nem istálló szagú szeretne lenni. A jó illatot ígérő orvosság erős gyomorműködést idéz elő, és éppen ellenkező hatást vált ki. A kellemetlen szag nehéz helyzetbe hozza a kocsist, nevetségessé téve őt az adott környezetben.

A beugratásos tréfák hatását a látszólagos egyszeri esemény és az ismétlődő előadásból fakadó ellentét adja. (Moser-Rath 1984) Ezzel élt a nemzetközi folklórban Naszreddin a keleti folklór elemeit maga köré gyűjtve és Till Ullenspiegel a középkori

nyugat-európai anekdoták továbbélőjeként. (György 1938) Vannak azonban olyan narratívumok, amelynek párját nem találjuk a nemzetközi folklórban. Ilyen például a jó illatú kocsis története, vagy a budai kutyavásáré.

3. **Az igazságos király** alakja a magyar folklórban túlnyomórészt Mátyás király nevéhez kapcsolódik. Az igazságos király, aki kritikus helyzetben igazságot oszt, aki megbünteti a hatalmi helyzetükkel visszaélőket, az antik irodalomban már ismert volt. A racionális háttér, a valóságnak megfelelő történés a feltétele az ide tartozó narratívumok életének. Formailag két csoport különül itt el. Részint közvetítőktől értesül a méltánytalanságról, és jó híre megvédésére maga siet orvosolni az igazságtalanságot.

Az **álruhás király** alakja, nemzetközi folklór motívum. Mátyás királyhoz kapcsolva először Heltai krónikájában jelenik meg 1575-ben, de már ő is hírt ad arról, hogy ez nem lehet valóság. Utal arra is, hogy Bonfini még úgy tudta Nagy Lajos járt álruhában, s védte meg a szegényeket az urakkal szemben. Ez a rendkívül széles körben elterjedt folklór motívum az álruhában megjelenő istenség változatos sorába illeszkedik. (Mot. Index K1812) A magyar folklórban ebbe a körbe tartozik a kolozsvári bíró esete. Számos változata ellenére úgy tűnik közvetlen társa másutt ismeretlen. Az 1700 táján keletkezett anekdota gyűjtemény "Lyrum, larum, lirissimum" Heltai nyomán közli a történetet németül. Az eddigi ismereteink szerint Streibig 1784-es német kiadásáig csak a magyar forrás állt rendelkezésre. Ebből vonjuk le azt a következtetést, hogy Heltai anekdotája széles körben ismert lehetett. A kompillátor történetet még értelmezi is. Az ingyen dolgoztató király igazságtételéhez hozzáfűzi, hogy azóta mondják a magyarok, "Meghalt Mátyás király, nincs már igazság". A szegények megsegítése a középkorban írásos törvény. Az ellene vétőket súlyos büntetés illette, és valószínű emiatt lehet olyan változatos az ide tartozó narratívumok sora. Az offenkormányi kamarásról Fridvalszky írta még 1756-ban, hogyan kérkedik gazdagságával. Az ingyen nem közlekedő révészről a 19. században Vörösmart környékének lakói változatos mondákat tudnak. A temetni, keresztelni nem akaró papot a görcei források szerint Mátyás király éppúgy halállal bünteti, mint a kolozsvári bírót. A példák a színhagyomány sokszínűségét bizonyítják.

Az álruhában járó, visszásságokat felfedő és igazságot osztó király alakja a 16. századtól kezdve ismert, de csak a 19. században lett igazán népszerű. Ehhez járult hozzá, hogy Jókai anekdota gyűjteménye 16 kiadást ért meg, és korábban is népszerű műfajt megannyi más anekdota gyűjtemények, tankönyvek is terjesztették. Figyelemre méltó az az adat, amely a beteg szolga segítéséről szól. Penavin Olga még különleges Mátyás-mesének tekintette (Penavin 1959: 110), mert nem gondolt arra, hogy Erdélyi János verse az anekdota

gyűjtemények közvetítésével került másfélszáz évvel később a néphagyományba anélkül, hogy előadója olvasni tudó ember lett volna. A 19. századi olcsó kiadványok, helyi szerzők és nyomdák ponyvái, tankönyvek írásai terjesztették az igazságos Mátyás királyról szóló történeteket.

4. A **viselkedésmintát kínáló** Mátyás-anekdoták újabb nagy egységet képeznek a Mátyás-hagyományban. E témakörben legnépszerűbb a juhásznál vacsorázó Mátyás király megleckéztetése. A közös tálból étkezés rendjének szemléletes példája ez a sok változatban feljegyzett monda. A változatok közötti eltérés az elbeszélő-kultúra függvénye. Így jelentős a különbség közöttük. Vannak mesék, mesei betétek, mondák és típusvázzá egyszerűsödött, díszítés nélküli narratívumok.

A magatartásformáló epikumok visszavezethetők Galeotto írásához. Az étkezésre utaló történet olyan fontos lehetett, hogy megkülönböztetett részletességgel adta elő. (Galeotto 1977: 57) De akár Bonfini is említhetem volna, mert a dicső uralkodó jellemzésére ezt írja “Az emberi élvezeteket nem tagadta meg magától. Olykor szerelmeskedett, de a férjes asszonyoktól tartózkodott. Barátaival gyakran üdítette fel lelkét bor mellett”. (Bonfini 1959: 340)

A jó és a rossz, az erkölcsös és az erkölcstelen szembeállítás megannyi Mátyás mondában megtalálható. A gáláns kalandok közül egyet tett Vörösmarty Mihály Szép Ilonka című verse. Viszont a juhásznál vacsoráló Mátyás királyról azt is mondták, hogy a juhásznő kedvéért járt oly messzire, míg nem a felesége rendre nem utasította. A helytállás, a megvesztegethetetlenség, a vendég tisztelet jelképes megfogalmazása egy-egy Mátyás-monda segítségével vált ismertté, és formálta a közgondolkodást. Nem lehet az sem véletlen, hogy a győri kalendárium szerint 1749-ben, ő volt a hőse annak az anekdotának, amelyben az öreg és fiatal házasok között úgy tett igazságot, hogy éjjel álmukban az öreg férfi mellé az öregasszonyt fektette, fiatal férfi mellé meg a fiatalasszonyt. A mesemotívum később része lett a Mátyás-hagyománynak. Már 1792-ben a Magyar Hírmondóban is megjelent, és később Palóczy Horváth Ádám “A tétényi lány” c. színművében feldolgozta ezt a mondát.

A viselkedésminták sajátos példája szól arról, hogy “Mátyás király lopni megy”. (MNK 952) A tilosban járó álsruhás király emberi magatartása, a mások neveléséhez nyújt ezzel példát. A jogtalanul szerzett pénz további sorsa látszólag egy romantikus kaland, de az ismétlések és variánsok bizonyossága szerint a téma iránti érdeklődés a népköltészet didaktikus vonásait képviseli. A proverbiumok pedig alátámasztják, hogy a feltételezésnek jogos alapja van. “Olyan vagy, mint Mátyás lustája” mondja 1986-ban egy zsérei asszony unokájának, aki nem akart felkelni. De kérésemre nem tudott semmit mondani, mit is jelent ez a mondat. Soha

nem hallotta a Mátyás lustáiról szóló anekdotát, mégis használja a proverbiumot.

Az idealizált Mátyás-kép tehát nem csak az okosság, igazságosság, tréfálás, hanem a viselkedésminták megadásában is megtalálható.

5. A kalandokra, élményekre alapozott narratívumok főleg **helynévmagyarázókban** található meg. Az Abroszka falu lakói tudni vélik, hogy Mátyás király ottjártakor abroszt terítették a földre. Hidegkút lakói azt mondják, hogy jó hideg vízzel vendégelték meg a királyt. Bántapuszta, Királyrét, Királykút, Mátyusföld, Solymár stb. lakói különböző Mátyás-mondákat tudnak a falujukról. Az ilyenszerű narratívumok elsősorban a helytörténet iránti érdeklődés megindulásával szaporodtak el, s lokális jellegük miatt kevésbé lettek ismertté. A helynévmagyarázók bármennyire is szűk körben élnek tükrözik azt a szemléletet, amelyet Mátyás-narratívumok képviselnek. Az értelmiség szerepvállalása, a lokális kultúra ápolása előtérbe állította a helynévmagyarázókat, és az egészséges patriotizmus egyik mellékhatása, hogy ott is Mátyás király nyomát látják, ahol bizonyíthatóan sohasem járt. Ezen a téren van a legtöbb feltáratlan narratívum, itt várhatók még újabb eredmények is.

A főbb narratívátípusokat végigtekintve általánosságban elmondhatjuk, hogy Mátyás király egyaránt lehet hősköltészeti elemeket tartalmazó narratívumok hőse, vagy társadalmi viszonyokhoz alkalmazkodó, emberi vonásokat élére állító monda főszereplője. Az is jellemző, hogy Mátyás király passzív hős, aki úgy részese az eseményeknek, hogy csak közvetve irányítja azokat. A közösség elbeszélés-kultúrájától függően a narratívumok pontos hely és időhatározással, vagy elnagyolt körvonalazással élnek. Mindezek a stiláris elemek segíthetik, hogy a hős szerepe közvetett vagy közvetlen legyen.

A Mátyás-hagyomány négyszáz éve nyomunkísérhető. A történeti adatok bizonyítják, hogy az idealizált uralkodó képe sokféle módon rajzolódott ki. Nem csupán pozitív tulajdonságok jellemzik, de éppen ezáltal válik emberivé és hihetővé. A negatív vonások korrigálása, illetve nevetségessé tétele nélkülözhetetlen a folklórban. A romantikus, idealizált képpel szemben a szájhagyományban sokféle a Mátyás-hagyomány, és látható, hogy az irodalom hatása ellenére az elit műveltségtől függetlenül alakította szemléletét. Az eddigi kutatások még csak kezdeti lépések a magyar Mátyás-hagyomány megismerésében. Az elkészült munkák célzatosan foglalták össze egy-egy szempont szerint a rendelkezésre álló anyagot. De egyetlen tanulmány, vagy monográfia sem tért ki a Mátyás-folklór nagy csoportjára, amelyik az emberi viselkedésmintákat, a társadalmi igazságtalanságokat, balgaságokat, vagy okosságot középpontba állító narratívumokat szólaltatja meg. Feladatunk, hogy a magyar folklór egyik legjelentősebb történeti hőséről kialakult hagyományt minél teljesebb módon vegyük számba, és az adatok történeti, művelődéstörténeti változására folklór szempontból derítsünk fényt.

Irodalom

- ANDERSON, Walter: Kaiser und Abt. Helsinki, 1923.
- BÁLINT Sándor: A szegedi táj mondavilágából. *Ethnographia*, 1963. 38-53.
- BINDER Jenő: Néhány Mátyás királyról szóló trufánk, s rokonaik. *A brassói magyar királyi állami főreáliskola értesítője*, 1892/93 1-24.
- BINDER Jenő: Az okos leány. *Egyetemes Philologiai Közöny*, 1893. 1-24.
- BINDER Jenő: A czinkotai kántor és rokonsága. *Mátyás király emlékkönyv*. Bp. 1902. 226.
- BONFINI, Antonio: Mátyás király (Ford. GERÉB László) Bp. 1959
- DÁVID András: Délszláv epikus énekek. Magyar történeti hősök. Újvidék, 1978.
- DUGONICS András: Toldi Miklós. Pest, 1794.
- FERENCZI Imre: Adatok a Mátyás-mondakörhöz. *Néprajzi és Nyelvtudomány*, 1968. 11-27.
- GALEOTTO, Marzio: Mátyás királynak kiváló, bölcs, tréfás mondásairól és tetteiről szóló könyv (Ford. KARDOS Tibor) Bp. 1977.
- GÖRCSONI Ambrus: Mátyás király históriája. *Régi Magyar Költők Tára 9. XV. sz.* 1990.
- GRAFENAUER, Ivan: Slovenske ljudske pesmi o kralju Matjazu. *Slovenski etnografija*, 1951. 184-240.
- GRAFENAUER, Ivan: Slovenske pripovedke o kralju Matjazu, Ljubljana 1951.
- GYÖRGY Lajos: Világjáró anekdoták. Bp. 1938.
- HELLER Bernát: A Mátyás-mondabeli vasasztal. *Ethnographia*, 1908. 269-271.
- HELLER Bernát: Mátyás király megfejt bakkecskéi. *Ethnographia*, 1936. 290-293.
- HELTAI Gáspár: Krónika az magyaroknak dolgairól. Bp. 1981.
- HORVÁTH Cyrill: Középkori magyar verseink. Bp. 1921.
- IPOLYI Arnold: Magyar mythologia. (Pest 1854) Bp. 1987.
- KALLÓS Zoltán: Balladák könyve. Bukarest, 1970.
- KÁLMÁNY Lajos: Hagyományok. I. Szeged, 1914.
- KERCSEA, Igor: Matjas korol Ruszinov. Nyíregyháza, 2001.
- KIS János: Kellemetes időtöltésre való elmés nyájasságok, úgymint egynehány regék Mátyás királyról. Sopron, 1806.
- KOMOROVSKY, Jan: Kral Matej Korvin v l'udovej prozaickej slovesnosti. Bratislava, 1957.
- KRÍZA Ildikó: A szlovén és magyar Mátyás-hagyomány kapcsolata. *Folklór és Tradíció* 1994
- KRÍZA Ildikó: A Mátyás-hagyomány évszázadai. Bp. 2007.
- KUZELJA, Zenon: Ugorskij korol Matvij Korvin v szlavjanszkij usztnij szlovesznosztii. Lvov, 1906.
- LÜTHI, Max: Volskmärchen und Volkssagen. Bern. 1961.
- MATICETOV, Milko: Kralj Matjaz v luci novega slovenskego gradiva in novih razinskovanj. *Razprave*. 1958. 101-149.
- MNK Magyar Népmesekatalógus IV. (Szerk. KOVÁCS Ágnes) Bp. 1984.
- MOSER RATH, Elfriede: Lustige Gesellschaft. Stuttgart, 1984.
- PENAVIN Olga: Mátyás-mondák a Vajdaságból. *Néprajzi Közlemények*, 1959. 107-113.
- RÖHRICH, Lutz: Rätsellieder. *Handbuch des Volksliedes. I.* München 1973.
- SZEGEDI Rezső: Mátyás királlyá választása a délszláv népköltészetben. *Ethnographia* 1916. 47-60.
- SZÖVERFFY, Joseph: History and Folk Tradition in Eastern Europe. Mathias Corvinus in Mirror of Hungarian and Slavic Folklore. *Journal of the Folklore Institute* 1968. 68-77.
- UJVÁRY Zoltán: Mátyás király Gömörben. Debrecen, 1990.
- VARJAS Béla: Szombatos énekek. *Régi Magyar Költők Tára XVII. sz. 5.* Bp. 1970
- VARJAS Béla: A magyar reneszánsz irodalom társadalmi gyökerei. Bp. 1982.
- VRIES, Jean de: Die Märchen von klugen Rätsellösern Helsinki. 1928.